Nyare rättspraxis — vårdnad, boende och umgänge

Av departementsrådet ANITA WICKSTRÖM

1. Inledning

Nedan redovisas refererade avgöranden om vårdnad om barn, barns boende och umgänge med barn som meddelats av Högsta domstolen (HD) och hovrätterna under perioden juni 2001 – december 2003.[1] Ett par avgöranden från allmän förvaltningsdomstol som rör närliggande frågor har också tagits med.

Vårdnad
RH 2001:50 (överflyttning av vårdnad till särskilt förordnad vårdnadshavare)

Umgänge
— NJA 2003 s. 372 (risk för att barnet far illa vid umgänge)
— RH 2003:32 (rätt till s.k. umgängesavdrag)
— Kammarrättens i Göteborg dom 2003-07-14 i mål nr 6131-02 (kontaktperson enligt socialtjänstlagen vid umgänge)

Resekostnader
RH 2001:41 (omfattningen av kostnadsansvaret)

Växelvis boende
RÅ 2002 ref. 91 (rätt till kostnadsfri skolskjuts för barn som bor växelvis; laglighetsprövning enligt kommunallagen)

En processuell fråga
RH 2003:30 (avvisande av överklagande)

2. Vårdnad

I vissa fall kan vårdnaden om ett barn överflyttas till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (se 6 kap. 7–9 §§ föräldrabalken, FB). Så kan ske bl.a. om en förälder som är ensam vårdnadshavare brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling. När vårdnadshavare förordnas särskilt skall någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran utses (6 kap. 10 a § FB).

[1] Tidigare översikter har varit införda i SvJT 2001 s. 666 ff. och 885 ff. Översikterna omfattar inte mål om svensk domstols behörighet och inte heller mål om överflyttning av barn enligt 1980 års Haagkonvention om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn.

RH 2001:50: Socialnämnden yrkade i tingsrätten att vårdnaden om två barn enligt 6 kap. 7 § FB skulle överflyttas från modern till en särskilt förordnad vårdnadshavare och att en viss person skulle utses till sådan vårdnadshavare. Tingsrätten ansåg visserligen att det fanns skäl att besluta om en ändring i vårdnaden men gjorde den bedömningen att bestämmelsen i 6 kap. 7 § FB är inriktad på omsorgen om barnet och därmed den faktiska vården. Med hänsyn till att den kvinna som föreslagits till särskilt förordnad vårdnadshavare inte skulle ha hand om den faktiska vården av barnen utan endast träffa dem två halvdagar i veckan fann tingsrätten att hon inte hade möjlighet att ge barnen omvårdnad, trygghet och en god fostran. Yrkandet om förordnande av henne lämnades därför utan bifall. Eftersom någon alternativ vårdnadshavare inte fanns lämnades även yrkandet om överflyttning av vårdnaden utan bifall. Socialnämnden överklagade tingsrättens dom. Hovrätten ansåg att det inte fanns något hinder mot att flytta över vårdnaden till en person som inte i någon större utsträckning skall ombesörja den faktiska vården om barnet, så länge vårdnadshavaren har möjlighet att uppfylla sina skyldigheter enligt 6 kap. 2 § FB. Yrkandet om överflyttning av vårdnaden bifölls.

Kommentar

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran tillgodoses. Vårdnadshavaren har också rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter (6 kap. 1, 2 och 11 §§ FB). Oftast svarar den rättsliga vårdnaden mot den faktiska vården, dvs. vårdnadshavaren sköter själv om barnet och bor tillsammans med det. Men så är inte alltid fallet. Efter en skilsmässa är det vanligt att föräldrarna fortsätter att ha gemensam vårdnad om barnet trots att barnet bor hos endast den ena föräldern.

Det är mot den angivna bakgrunden naturligt att hovrätten inte ställde krav på att den av socialnämnden föreslagna vårdnadshavaren för att kunna utses skulle bo tillsammans med barnen eller i någon större utsträckning själv ombesörja den faktiska vården om dem. En viss försiktighet bör dock iakttas. Även om det rättsliga ansvaret inte är avhängigt den faktiska vården av barnet torde den rättsliga vårdnaden och den faktiska vården inte helt kunna — eller böra — frikopplas från varandra.[2] För att vårdnadshavaren skall kunna fatta beslut i frågor som rör barnets person i enlighet med vad som är bäst för barnet torde det krävas att vårdnadshavaren har kontakt med och god kännedom om barnet. Detta synsätt kommer också till uttryck i förarbetena till 6 kap. 2 § FB där det sägs att barnets vårdnadshavare visserligen inte personligen måste tillgodose barnets grundläggande behov men

[2] Angående frågan om faktisk vård och rättsligt vårdnadsansvar se bl.a. Singer, A., Föräldraskap i rättslig belysning, Uppsala 2000, s. 448 ff.

normalt själv bör ta åtminstone någon faktisk del i barnets vård och fostran.[3]

3. Umgänge

Rätten skall besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet (6 kap. 15 a § FB). Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas (6 kap. 2 a § FB).

NJA 2003 s. 372:[4] Fadern yrkade i tingsrätten visst umgänge med sin dotter, född år 2000. Modern bestred yrkandet och gjorde gällande att fadern var olämplig som umgängesförälder. Den kontaktperson som varit närvarande vid umgänge under våren 2002 uppgav i tingsrätten att fadern uppvisat två olika sidor; ibland hade han varit samlad och möjlig att föra en dialog med, ibland hade han uppträtt forcerat och aggressivt. Kontaktpersonen uppgav vidare att fadern haft svårt att fokusera på dottern under ett helt umgängestillfälle (vid den tiden tre timmar varannan vecka). Också de familjerättssekreterare som gjort umgängesutredningen hade anmärkningar på faderns beteende. Enligt dem hade fadern vid flera tillfällen uppträtt oerhört forcerat och gett ett allmänt förvirrat intryck. Vid dessa tillfällen hade det, enligt familjerättssekreterarna, varit omöjligt att nå honom och han hade varit mycket osammanhängande i sitt sätt att uttrycka sig samtidigt som han uppträtt aggressivt. Utredarnas slutsats var att det var ytterst tveksamt om ett umgänge kunde anses vara till barnets bästa. Tingsrätten lämnade umgängesyrkandet utan bifall. Hovrätten, som ansåg att några allvarligare anmärkningar inte kunde riktas mot fadern och som noterade att han var mycket fäst vid dottern och ville hennes bästa, förordnade om umgänge tre timmar varannan lördag i närvaro av kontaktperson. Modern överklagade. HD slog inledningsvis fast att det krav på att det måste föreligga en mera konkret fara för riskens förverkligande för att den skall påverka bedömningen av umgängesfrågan som ställts upp i rättsfallet NJA 1995 s. 727 (som avsåg risken för att barnet skulle bli olovligt bortfört) gäller även när prövningen avser frågan om umgänge skall vägras med hänsyn till risken för att barnet far illa. Utredningen gav enligt HD vid handen att modern kände en stark oro vid tanken på att behöva lämna dottern i faderns vård ens för en så kort tid som tre timmar i närvaro av en kontaktperson. Det ansågs också utrett att fadern under utredningstiden och i anslutning till denna uppvisat hastigt uppträdande personlighetsförändringar och svängningar i humöret samt att han vid en del samtal med utredarna haft svårt att koncentrera sig. Det ingav också,

[3] Se prop. 1981/82:168 s. 61.
[4] Rättsfallet har recenserats av Schiratzki, J., Högsta domstolen meddelar dom om umgänge med barn — kränks Europakonventionen?, JT 2003–04 s. 642 ff.

påpekade HD, betänkligheter att den kontaktperson som anlitats våren 2002 avsagt sig uppdraget med omedelbar verkan på grund av faderns uppträdande. De koncentrationssvårigheter och den bristande stresstolerans fadern uppvisat torde dock, menade HD, till en del kunna förklaras av hans ovana vid situationen. Detsamma kunde enligt HD sägas om hans svårigheter att uppträda behärskat när han haft hand om dottern i närvaro av en — som han uppfattat det — kritisk kontaktperson. HD noterade också att faderns umgänge med dottern under perioden juni–december 2001 syntes ha fungerat utan anmärkning och att dottern vid några tillfällen sovit över hos honom utan att någon kontaktperson varit närvarande. Det som kommit fram om faderns personlighet ansågs visserligen tala för att det fanns en konkret risk för att dottern skulle kunna fara illa psykiskt vid ett gängse umgänge. Risken kunde dock, enligt HD, motverkas genom att umgänget skedde i begränsad omfattning och under medverkan av en kontaktperson. Med hänsyn till dotterns intresse av kontakt med fadern ansågs det därför vara till hennes bästa att umgås med fadern på det sätt hovrätten bestämt.

Kommentar

En utgångspunkt för reglerna om umgänge är att barn har behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna även om dessa bor isär. Vid en rättegång om umgänge skall rätten besluta efter vad som är bäst för barnet. Vid sin bedömning skall rätten beakta bl.a. risken för att barnet i samband med umgänget far illa.[5] En sådan risk kan leda till att umgängesbeslutet förenas med föreskrifter av olika slag eller till beslut om att umgänge tills vidare inte skall förekomma. En särskild fråga är hur stor risken för att barnet skall fara illa skall vara för att den skall påverka bedömningen av frågan om umgänge.

I rättsfallet NJA 1995 s. 727 har HD, när det gäller risken för att barnet olovligen förs bort, slagit fast att det måste finnas en mera konkret fara för bortförande för att risken skall inverka på bedömningen av umgängesfrågan. I det nu aktuella avgörandet klargörs att kravet på att det skall finnas en mera konkret fara gäller också vid prövningen av om umgänge skall vägras med hänsyn till risken för att barnet annars far illa.

Det är något olyckligt att HD valt att tala om ett ”gängse” umgänge trots att HD redan år 1988 i rättsfallet NJA 1988 s. 559 tog avstånd från schablonmässigt bestämda umgängestider och betonade att umgängets omfattning skall bestämmas efter en individuell prövning; med hänsyn till vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet.[6] Avsikten

[5] Se 6 kap. 2 a och 15 a §§ FB, prop. 1981/82:168 s. 41 f., prop. 1990/91:8 s. 37 ff. och 60 ff., prop. 1992/93:139 s. 28 f. och 37 f. samt prop. 1997/98:7 s. 47 f. och 103 f.

[6] Vikten av att umgänget blir individuellt anpassat har också betonats i en rad lagstiftningsärenden, se bl.a. prop. 1981/82:168 s. 43 och 75, prop. 1990/91:8 s. 37 ff. och prop. 1997/98:7 s. 63. Se även Vårdnadstvistutredningens betänkande,

torde dock inte ha varit att med ”gängse” ange någon form av ”normalumgänge” utan endast att beskriva vad som i praktiken med hänsyn till förhållandena många gånger anses vara bäst för barnet, nämligen ett oövervakat umgänge av större omfattning än det i målet aktuella.

Att domstolarna i de fall ett oövervakat umgänge inte bedöms vara till barnets bästa går in på en prövning av om umgänge i närvaro av en kontaktperson är till barnets bästa ligger väl i linje med den konvention om umgänge som utarbetats inom Europarådet och som öppnades för undertecknande den 15 maj 2003.[7] I artikel 4 punkt 3 i konventionen sägs följande.

”Where it is not in the best interests of a child to maintain unsupervised contact with one of his or her parents the possibility of supervised personal contact or other forms of contact[8] with this parent shall be considered.”

Av domen framgår inte hur HD bedömt den oro som modern gav uttryck för. I rättsfallet NJA 1995 s. 727 förordnades om umgänge under närvaro av kontaktperson bl.a. med hänsyn till risken för att den oro som modern kände för ett umgänge utan kontaktperson kunde påverka henne och i sin tur sonen på ett sätt som var ogynnsamt för denne.[9] I 2003 års fall gav utredningen vid handen att modern kände stark oro även för umgänge i närvaro av en kontaktperson. Kan det utredas att en förälder känner oro — befogad eller obefogad — för barnets umgänge med den andra föräldern och kan oron skada barnet bör den givetvis beaktas vid bedömningen. Att den oro modern kände inte behandlas närmare i domen kan tyda på att HD ansåg att den inte var så stark att det fanns anledning att befara att den skulle kunna skada barnet.

SOU 1995:79 s. 95 f. Trots detta tyder bl.a. Barnombudsmannens undersökning av umgängesdomar meddelade vid fem tingsrätter under år 1998 på att den s.k. varannan-modellen alltjämt är vanlig, dvs. umgänge vartannat veckoslut, varannan storhelg, vartannat sportlov/höstlov och några veckor under sommaren (se Barndom pågår, Rapport från barnens myndighet, Barnombudsmannen 2000). Se även Umgänget mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, Socialstyrelsen redovisar 1988:11.

[7] Konventionen (ETS 192) och den förklarande rapporten till konventionen finns tillgängliga på Europarådets webbplats: www.coe.int. Sverige har inte undertecknat konventionen.

[8] Med annan form av kontakt avses enligt den förklarande rapport som utarbetats till konventionen t.ex. umgänge i form av telefonsamtal, brev och e-post. Ett beslut om umgänge torde inte i Sverige i dag kunna omfatta annan kontakt än direkt umgänge, se Sjösten, M., Vårdnad, boende och umgänge, JT 1999–2000 s. 353 ff. och Wickström, A., Nyare rättspraxis om umgänge med barn, m.m., SvJT 2001 s. 885 f. Vårdnadstvistutredningen föreslog år 1995 att domstol i särskilda fall skulle kunna besluta om annan kontakt än umgänge (SOU 1995:79 s. 97 och 146 f.). Förslaget ledde inte till lagstiftning (prop. 1997/98:7 s. 64 f.). 2002 års vårdnadskommitté har nu i uppdrag att överväga om en möjlighet för domstol att besluta om annan kontakt bör införas (dir. 2002:89).

[9] Rättsfallet har kommenterats av Saldeen, Å., Risk för bortförande av barn vid beslut om umgängesrätt, JT 1995–96 s. 1133 ff.

4. Umgängesavdrag

Har en förälder som skall betala underhållsbidrag haft barnet hos sig under en sammanhängande tid av minst fem hela dygn eller under en kalendermånad haft barnet hos sig i minst sex hela dygn, får föräldern när han eller hon fullgör sin bidragsskyldighet tillgodoräkna sig ett avdrag. Avdraget uppgår till 1/40 av det månatliga underhållsbidraget för varje helt dygn av barnets vistelse (7 kap. 4 § FB). Även vid utmätning av lön m.m. för en fordran på underhållsbidrag kan rätten till umgängesavdrag göras gällande. Begäran om avdrag jämställs härvid med en invändning om att betalningsskyldigheten till viss del fullgjorts.[10]

RH 2003:32: I samband med verkställighet av en dom om underhållsbidrag gjorde fadern gällande att han hade rätt att göra umgängesavdrag och att hinder mot verkställighet därför förelåg. Det var ostridigt att sonen under de två veckor som avdraget avsåg hade vistats hos släktingar i Frankrike. Sonen hävdade att någon rätt till avdrag inte fanns eftersom han inte vistats hos fadern utan hos släktingar till denne. Kronofogdemyndigheten ansåg att det inte fanns något hinder mot verkställighet. Fadern överklagade beslutet. Tingsrätten noterade att resan till Frankrike påbörjats och avslutats från faderns hem och att sonen övernattat hos fadern i anslutning till resan. Detta innebar, enligt rätten, att ansvaret för omvårdnaden av sonen fallit på fadern under den tid sonen varit i Frankrike. Även om fadern anförtrott den faktiska vården av sonen till sina släktingar måste han ändå anses vara den av föräldrarna som stått för sonens underhåll. Fadern ansågs därför ha rätt att göra avdrag. Sonen överklagade beslutet och tillade till vad han tidigare hävdat att fadern inte hade betalat för hans uppehälle under vistelsen i Frankrike. Hovrätten framhöll att avdragsmöjligheten syftar till att underlätta för en bidragsskyldig förälder att ha kontakt med sitt barn på så sätt att föräldern har råd att bekosta barnets vistelse hos honom eller henne i större utsträckning. I målet var ostridigt att fadern inte besökt sonen i Frankrike och att fadern inte heller följt med sonen på resorna. Hovrätten ansåg därför, trots att fadern eller hans släktingar fick antas ha betalat åtminstone merparten av sonens utgifter, inte att fadern hade rätt att göra något avdrag för den tid han inte vistats tillsammans med sonen. Hinder mot verkställighet fanns alltså inte.

Kommentar

En förälder som inte bor tillsammans med sitt barn bidrar som regel — förutom genom att betala underhållsbidrag — också mera direkt till barnets försörjning genom att ha barnet hos sig under kortare eller längre perioder.

När rätten till umgängesavdrag infördes år 1978 motiverades det med intresset av att åstadkomma ekonomisk rättvisa mellan föräldrar-

[10] Se prop. 1978/79:12 s. 163.

na. När barnet vistas hos en bidragsskyldig förälder har ju den föräldern vissa kostnader för barnet utöver det underhållsbidrag som han eller hon kan vara skyldig att betala. Samtidigt har boföräldern minskade kostnader för barnet. Avdragsrätten motiverades också med att det var angeläget att underlätta kontakten mellan barnet och den bidragsskyldiga föräldern.[11]

Enligt FB är det ett villkor för avdragsrätten att den bidragsskyldige har ”haft barnet hos sig”. Den närmare innebörden av detta villkor berörs inte i förarbetena och, med ett undantag, inte heller i doktrinen.[12] En fråga som diskuterats är om det för att avdragsrätt skall föreligga krävs att barnet och den bidragsskyldiga föräldern har varit tillsammans eller om det är tillräckligt att den bidragsskyldiga föräldern stått för barnets uppehälle.

I det aktuella avgörandet ansågs kravet på att den bidragsskyldige skall ha ”haft barnet hos sig” inte vara uppfyllt under tid då föräldern inte vistats tillsammans med barnet utan barnet vistats hos förälderns släktingar. Att fadern eller dennes släktingar antogs ha svarat för kostnaderna för barnets uppehälle var inte tillräckligt för att rätt till umgängesavdrag skulle föreligga. Avgörandet ligger väl i linje med ett publicerat avgörande från Försäkringsöverdomstolen från år 1984, FÖD 1984:25, som hovrätten också hänvisar till. Det avgörandet avsåg rätten till umgängesavdrag enligt de tidigare gällande reglerna om bidragsförskott.[13] I det fallet hade den bidragsskyldige fadern bekostat dotterns resa till farmodern i Finland och svarat för hennes uppehälle där i ungefär en månads tid. Fadern följde inte med dottern på resan till Finland och besökte inte dottern under hennes vistelse där. Försäkringsöverdomstolen fann att avdragsrätt inte förelåg eftersom fadern inte kunde anses ha haft dottern hos sig under den aktuella tiden. Domstolen uttalade samtidigt att det ibland får göras en sammanfattande bedömning av den bidragsskyldiges samvaro med barnet för att avgöra om vistelsekravet uppfyllts.

Hovrätten bortsåg i 2003 års fall, liksom Försäkringsöverdomstolen år 1984, från den omständigheten att den bidragsskyldiga föräldern svarat för kostnaderna för barnets uppehälle. Även om skäl kan anföras för att rätten till avdrag *de lege ferenda* bör utvidgas till att omfatta också de fall där den bidragsskyldiga föräldern inte haft barnet hos sig men själv svarat för barnets uppehälle eller på annat sätt sett till att

[11] Se prop. 1978/79:12 s. 107 ff. Se även Agell, A., Underhåll till barn och make, 4 uppl. 1988, s. 87 f. och Bejstam, L., Bidragsförskott, Stockholm 1994, s. 277 f.
[12] Se Bejstam, L., a.a. s. 275 ff.
[13] Enligt lagen (1964:143) om bidragsförskott fanns rätt till umgängesavdrag om den bidragsskyldige ”haft barnet hos sig”. Lagen om bidragsförskott är numera upphävd och ersatt av lagen (1996:1030) om underhållsstöd, USL. Umgängesavdrag får göras även enligt USL. För att en bidragsskyldig förälder skall ha rätt till umgängesavdrag krävs att han eller hon ”haft barnet hos sig”. Det saknas anledning att tolka kravet i de offentligrättsliga bestämmelserna annorlunda än motsvarande krav i de privaträttsliga reglerna. Avgöranden avseende bidragsförskott/underhållsstöd är således av intresse vid tolkningen av 7 kap. 4 § FB.

barnet fått sitt behov av försörjning tillgodosett, framstår hovrättens bedömning som naturlig mot bakgrund av lagtextens ordalydelse och de uttalanden som görs i förarbetena.[14]

Det framgår inte klart av domen vad som enligt hovrättens mening krävs för att en bidragsskyldig förälder skall anses ha haft barnet hos sig. Det kan dock rimligen inte krävas att barnet vistats hos eller tillsammans med den bidragsskyldige *hela* tiden. Så synes bestämmelsen inte heller tolkas i praxis. Socialstyrelsen uttalade i sina tidigare allmänna råd om underhållsbidrag till barn att tillfälliga vistelser hos t.ex. farföräldrar under en del av umgängestiden inte bör utesluta avdragsrätt.[15] Inte heller Riksförsäkringsverket anser att något avbrott i umgänget föreligger om den bidragsskyldige ”tillfälligt under en kortare tid låter barnet bo hos någon annan” under den tid han eller hon har ansvaret för barnets vård och tillsyn.[16] En sådan tolkning ligger också väl i linje med Försäkringsöverdomstolens uttalande i 1984 års fall om en samlad bedömning av den bidragsskyldiges samvaro med barnet.

5. Kontaktperson vid umgänge

Socialnämnden kan utse en särskild person (kontaktperson) med uppgift att hjälpa den enskilde och hans eller hennes närmaste i personliga angelägenheter, om den enskilde begär eller samtycker till det. För barn under 15 år får kontaktperson utses endast om barnets vårdnadshavare begär eller samtycker till det (3 kap. 6 § socialtjänstlagen [2001:453]).

Kammarrättens i Göteborg dom den 14 juli 2003 i mål nr 6131-02: Modern, som bodde i Helsingborg, ansökte om bistånd i form av en kontaktpersons medverkan vid umgänge mellan sonen och dennes far. Skol- och fritidsnämnden i Helsingborg avslog ansökan på den grunden att Maria Gamla stans stadsdelsnämnd i Stockholm hade bättre förutsättningar att utreda behovet av bistånd eftersom fadern var bosatt där. Modern överklagade beslutet. Länsrätten ansåg att bistånd i form av kontaktperson vid umgänge lämpligen borde tillgodoses i den kom-

[14] Jfr dock Bejstam, L., a.a., s. 277 f. Bejstam anser sammanfattningsvis att starka skäl talar för att avdragsrätt bör föreligga även för sådana perioder då den bidragsskyldige ensam stått för barnets uppehälle även om han eller hon inte i bokstavlig mening haft barnet hos sig. Bejstam pekar bl.a. på att rätten till avdrag regleras i 7 kap. FB och därför i första hand bör bedömas utifrån ekonomiska aspekter. Bejstam pekar också på det förhållandet att boföräldern kommer att få ett oreducerat underhållsbidrag för en kanske lång tid om avdrag inte medges, trots att boförälderns utgifter för barnet till stor del bortfallit under denna tid samtidigt som den bidragsskyldiga föräldern tvingas betala dubbelt i den meningen att han eller hon betalar ett oreducerat underhållsbidrag och samtidigt står för barnets kostnader under den aktuella tiden. Också Underhållsstödsutredningen betonar när det gäller umgängesavdrag hänsynstagandet till att boföräldern under umgänget har minskade kostnader för barnet (se SOU 2003:42 s. 309 f.).

[15] Se Socialstyrelsen, Allmänna råd 1989:6, Underhållsbidrag till barn, s. 97. Råden är numera upphävda, se SOSFS 1995:15 (S).

[16] Se Riksförsäkringsverket, Vägledning 2001:2, Återbetalning av underhållsstöd, s. 34.

mun där barnet är bosatt. Eftersom barnet var bosatt i Helsingborg återförvisades målet till Skol- och fritidsnämnden där för erforderlig handläggning. Nämnden överklagade beslutet och gjorde gällande att behovet av kontaktperson uppstod vid barnets vistelse i Stockholm, där umgänget utövades, och att socialnämnden i Stockholm därför borde ha det yttersta ansvaret för att umgänget kunde ske under trygga förhållanden. Kammarrätten fann att behovet av kontaktperson fick anses vara stadigvarande hos barnet för alla umgängessituationer. Det var alltså inte ett behov som uppstod vid själva umgänget. Mot denna bakgrund och för att bäst tillgodose kravet på kontinuitet och trygghet för barnet i umgänget var det, enligt rätten, den kommun där barnet var bosatt som hade att utse kontaktperson och svara för dennes kostnader för att fullgöra uppdraget. Överklagandet avslogs därför.

Kommentar
Enligt avgörandet är det socialnämnden i den kommun där barnet bor, inte den kommun där umgängesföräldern vistas eller bor och inte heller den kommun där umgänget utövas, som har att utse kontaktperson för barnet i samband med umgänge.

6. Resekostnader
Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, skall den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som föranleds av barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det skall ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter (6 kap. 15 b § FB). Frågan om fördelning av resekostnader skall anses som en del av frågan om umgänge (6 kap. 17 § FB).

RH 2001:41: Fadern yrkade i tingsrätten gemensam vårdnad samt umgänge med sin son i viss omfattning och att kostnaderna för umgängesresor skulle fördelas med hälften på vardera föräldern. Tingsrätten lämnade yrkandet om gemensam vårdnad utan bifall men förordnade om visst umgänge och att föräldrarna gemensamt, med hälften var, skulle svara för resekostnaderna vid samtliga umgängestillfällen. Fadern överklagade domen och yrkade att hovrätten skulle bestämma bl.a. att vardera parten skulle ha ansvar för varannan umgängesresa, inkl. övernattning, praktiskt och ekonomiskt. Enligt hovrättens bedömning kunde enligt lagens klara ordalydelse en fördelning ske endast av själva resekostnaderna, inte övernattningskostnaderna. Hovrätten ändrade tingsrättens dom på visst sätt i fråga om umgänget och förordnade att parterna gemensamt, med hälften var, skulle svara för resekostnaderna vid samtliga umgängestillfällen avseende allmänna kommunikationsmedel enligt billigaste alternativ. Hovrättens minoritet (två lagfarna ledamöter) var skiljaktiga och menade, med hänvisning till förarbeten och rättsfallet NJA 1990 s. 219, att bestäm-

melsen om fördelning av resekostnader i FB avser kostnader i vidare bemärkelse och omfattar även t.ex. logikostnader.

Kommentar

I rättsfallet behandlas frågan om ”kostnader för resor” omfattar endast kostnader för det transportmedel som använts eller om också övernattningskostnader kan anses utgöra en sådan kostnad. Hovrätten ansåg att kostnadsansvaret avsåg endast själva transportkostnaderna. Avgörandet, som inte var enhälligt, har ifrågasatts.[17]

Språkligt avses med ”resa” visserligen normalt förflyttningen från en plats till en annan. Men ”resa” kan också i utvidgad mening avse såväl bortovaron som själva förflyttningen.[18]

Den vidare tolkningen av bestämmelsen som hovrättens minoritet gjorde har stöd i förarbetena till bestämmelsen. Där uttalas att det i de fall den förälder som barnet skall umgås med reser till den ort där barnet bor, kan bli fråga om kostnader för både resa och övernattning.[19] Och i författningskommentaren anges angående den skälighetsbedömning som skall göras att kostnader för hotellvistelse torde böra beaktas endast om inga andra boendealternativ står till buds.[20] Avsikten torde alltså ha varit att inte endast transportkostnader utan också övernattningskostnader skall omfattas av bestämmelsen.

Möjligen skulle också syftet med bestämmelsen — att ekonomiskt underlätta umgänget mellan barnet och en särlevande förälder som bor på en annan ort samt att betona föräldrarnas gemensamma ansvar för sitt barn — kunna anföras som skäl för en vidare tolkning än den hovrättens majoritet gjorde.[21] Skulle nödvändiga övernattningskostnader inte omfattas av fördelningsregeln riskerar man att barnet inte får möjlighet att umgås med den särlevande föräldern i den utsträckning som hade varit önskvärd. En vidare tolkning skulle därmed ha stöd också i den övergripande bestämmelsen om barnets bästa i 6 kap. 2 a § FB. En sådan tolkning innebär dock inte att övernattningskostnader alltid skall fördelas. Även vid en vidare tolkning skall ju en skälighetsbedömning göras.

Tilläggas kan att det — som hovrättens minoritet påpekar — redan innan regeln om fördelning av resekostnader infördes genom 1998 års vårdnadsreform var möjligt för domstol att meddela föreskrifter om fördelningen av umgängeskostnader mellan föräldrarna, se rättsfallet NJA 1990 s. 219 där HD uttalade att föreskrifter som meddelas av domstol vid beslut om umgänge i undantagsfall kan innefatta angivande av på vilken plats umgänget skall påbörjas och avslutas och om

[17] F.d. justitierådet Staffan Vängby har uttalat att goda skäl synes tala för att bestämmelsen kan tillämpas också på kostnader för t.ex. logi, se Walin, G., Vängby, S., Föräldrabalken och internationell föräldrarätt, En kommentar, Del I, s. 6:74.
[18] Se t.ex. Svensk ordbok.
[19] Se prop. 1997/98:7 s. 68.
[20] Se prop. 1997/98:7 s. 118. Se även SOU 1995:26 s. 523.
[21] Se prop. 1997/98:7 s. 69.

hur umgängeskostnaderna — resekostnader och andra utgifter i samband med utövandet av umgänget — skall fördelas mellan föräldrarna.

7. Växelvis boende

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna får domstol besluta vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med (6 kap. 14 a § FB). Uttrycket "vem av föräldrarna" anses innefatta en möjlighet för domstol att besluta att barnet skall bo hos var och en av föräldrarna, s.k. växelvis boende.[22] *Hemkommunen (dvs. den kommun där eleven är folkbokförd) är skyldig att sörja för att det för elever i grundskolan anordnas kostnadsfri skolskjuts, om sådan behövs med hänsyn till färdvägens längd, trafikförhållandena, funktionshinder hos en elev eller någon annan särskild omständighet. Hemkommunens skyldighet omfattar inte elever som väljer att gå i en annan grundskola än den som kommunen annars skulle ha placerat dem i om något önskemål om en viss skola inte framställts. Inte heller är hemkommunen skyldig att anordna kostnadsfri skolskjuts för elever som med stöd av 4 kap. 8 eller 8 a §§ skollagen (1985:1100) går i skola i annan kommun, t.ex. med hänsyn till personliga förhållanden eller önskemål från vårdnadshavare (1 kap. 15 § och 4 kap. 7 § skollagen).*

RÅ 2002 ref. 91: Föräldrarna hade gemensam vårdnad om sonen som bodde varannan vecka hos modern och varannan vecka hos fadern. Föräldrarna bodde i samma kommun. Barnet var folkbokfört på moderns adress och gick i den grundskola som kommunen placerat honom i med hänsyn till folkbokföringen. Upptagningsområdet för skolan omfattade även faderns adress. Avståndet mellan faderns bostad och skolan var cirka 12 km. Barn- och ungdomsnämnden avslog en begäran av fadern om kostnadsfri skolskjuts (SL-kort) för sonen med hänvisning till att nämnden tidigare beslutat att en elevs folkbokföringsadress är avgörande vid prövningen av frågan om rätt till skolskjuts. Fadern överklagade beslutet (laglighetsprövning). Länsrätten ansåg att beslutet stred mot lag och upphävde det. Kammarrätten gjorde samma bedömning. Regeringsrätten (RegR) konstaterade med hänvisning till 6 kap. 14 a § FB att systemet med växelvis boende som ett fast arrangemang är förankrat i lagstiftningen och att barnet vid sådant boende får anses ha två likvärdiga hem. Att begränsa rätten till kostnadsfri skolskjuts till resor mellan den bostad där barnet är folkbokfört och skolan framstod mot den bakgrunden, enligt RegR, som stridande mot principen om kostnadsfri grundskoleutbildning. RegR konstaterade också att en sådan tillämpning inte hade stöd i vare sig skollagens bestämmelser eller i förarbetena till dessa. RegR fann därför att det inte kunde anses förenligt med skollagen att avslå ansökan med hänvisning till att behovsprövningen sker med utgångspunkt i att barnet är bosatt endast där det är folkbokfört. Kommunens överklagande avslogs alltså.

[22] Se prop. 1997/98:7 s. 56 och 112.

Kommentar

Det är i dag inte ovanligt att barn med särlevande föräldrar bor växelvis hos var och en av föräldrarna. Andelen barn som bor växelvis uppskattas ha ökat från 4 procent åren 1992/93 till 17 procent åren 2000/01.[23] Det innebär att nästan 78 000 barn bor växelvis. Växelvis boende är vanligast för barn i åldrarna 7–9 år. I denna åldersgrupp bor 24 procent av de barn som har särlevande föräldrar växelvis. Genom RegR:s dom har kommunernas ansvar för att anordna kostnadsfri skolskjuts för barn som bor växelvis klarlagts. Domen innebär att kommunen skall pröva behovet av skolskjuts inte bara från elevens folkbokföringsadress utan även från annan bostad, om föräldrarna har gemensam vårdnad och barnet bor växelvis hos var och en av dem.[24]

RegR:s avgörande gällde skolskjuts för en elev som bodde växelvis på olika adresser i en och samma kommun och inom samma skolas upptagningsområde. Vad som gäller för elever som bor växelvis inom olika skolors upptagningsområden eller i olika kommuner är omdiskuterat. Om eleven bor växelvis inom samma kommun men inom skilda skolors upptagningsområden har det dock i flera kammarrättsavgöranden ansetts att det inte är förenligt med skollagen att avslå en ansökan om kostnadsfri skolskjuts med hänvisning till att den bostad som avses med ansökan ligger utanför skolans upptagningsområde eller med hänsyn till att prövningen sker med utgångspunkt i att barnet är bosatt endast där det är folkbokfört.[25] Om eleven bor växelvis i olika kommuner har hemkommunen däremot i flera kammarrättsavgöranden inte ansetts ha en skyldighet att anordna kostnadsfri skolskjuts mellan den bostad som ligger utanför kommunens geografiska område och skolan.[26] Skyldigheten för hemkommunen att anordna kostnadsfri skolskjuts har alltså inte ansetts sträcka sig utanför kommungränsen.

Samtliga dessa avgöranden gäller, såvitt kan bedömas, hemkommunens skyldighet att anordna skolskjuts för eleven mellan den adress där eleven inte är folkbokförd och den skola eleven går i med hänsyn till sin folkbokföring. Kammarrätten i Jönköping har dock nyligen haft att ta ställning till ett fall där förhållandena var annorlunda.

[23] Se SCB, Barn och deras familjer 2001, Demografiska rapporter 2003:1.1 och 2003:1.2.

[24] 1999 års skollagskommitté har i sitt betänkande Skollag för kvalitet och likvärdighet (SOU 2002:121) föreslagit att endast en bostadsadress skall kunna ligga till grund för bedömningen av rätten till skolskjuts och att elever som är folkbokförda i kommunen skall anses bosatta på den adress där de är folkbokförda (se s. 617).

[25] Se bl.a. Kammarrätten i Göteborg, dom den 3 oktober 2003 i mål nr 4218-03 och Kammarrätten i Sundsvall, dom den 4 juni 2003 i mål nr 3117-2002. Domarna har enligt uppgift vunnit laga kraft.

[26] Se bl.a. Kammarrätten i Göteborg, dom den 3 oktober 2003 i mål nr 21-03 och dom samma dag i mål nr 2041-03 samt Kammarrätten i Sundsvall, dom den 18 december 2003 i mål nr 1348-03. Enligt uppgift är domarna från Kammarrätten i Göteborg överklagade och har RegR beslutat att inte meddela prövningstillstånd i mål 2041-03, varför kammarrättens avgörande står fast. Domen från Kammarrätten i Sundsvall har vunnit laga kraft.

Efter separationen bodde fadern i det fallet kvar i det samhälle där familjen tidigare bott medan modern flyttade. Föräldrarna lät dottern gå kvar i den skola hon tillhört före föräldrarnas separation. Dottern, som bodde växelvis hos föräldrarna, folkbokfördes på moderns nya adress, vilken upptagningsmässigt tillhörde en annan skola. Ansökan om kostnadsfri skolskjuts avsåg här sträckan mellan moderns bostad och skolan i det samhälle där fadern bodde kvar. Inte heller i detta fall ansågs det förenligt med skollagen att avslå ansökan med hänvisning till att prövningen sker med utgångspunkt i att barnet är bosatt endast där det är folkbokfört.[27]

8. En processuell fråga

I ett mål om äktenskapsskillnad får domstolen pröva frågor om vårdnad om barn och barns boende. Har talan om äktenskapsskillnad redan väckts, får ett yrkande i dessa frågor framställas muntligen inför domstolen eller skriftligen utan särskild stämning (14 kap. 5 § äktenskapsbalken).

RH 2003:30: Tingsrätten dömde till äktenskapsskillnad mellan makar och erinrade om att vårdnaden om parternas barn fortfarande var gemensam. Var och en av föräldrarna överklagade domen och framställde yrkanden om vårdnad om barnen och barnens boende. Hovrätten (två lagfarna ledamöter) avvisade överklagandet. Något yrkande om vårdnaden hade inte framställts i tingsrätten och rätten hade inte heller självmant tagit upp frågan till prövning. Handläggningen där hade avslutats genom en dom avseende äktenskapsskillnad. Ingen av parterna hade yrkat ändring i domen. De först i hovrätten framställda yrkandena om vårdnad och boende kunde vid sådant förhållande, enligt hovrättens mening, inte tas upp till prövning. Hovrättens ordförande var skiljaktig och menade, mot bakgrund av tingsrättens möjlighet att utan yrkande pröva vårdnadsfrågan i målet om äktenskapsskillnad, att vårdnaden inte kunde sägas ha legat utanför området för tingsrättens prövning. Ordföranden ansåg, bl.a. av praktiska och kostnadsmässiga skäl, att yrkandena skulle tas upp till prövning. Med hänsyn till den särskilda utredning som krävdes ville han dock återförvisa målet i aktuell del till tingsrätten för fortsatt behandling.

Kommentar

Enligt hovrättens avgörande kan en part inte överklaga en dom som avser endast äktenskapsskillnad med ett yrkande om enbart vårdnad om barn och barns boende, dvs. med ett yrkande som uteslutande rör en annan sak än den som målet i tingsrätten avsett. Frågorna får i stället prövas genom att en ny talan väcks i tingsrätten.

[27] Se Kammarrätten i Jönköping, dom den 30 april 2004 i mål nr 3654-02. Domen är enligt uppgift överklagad.